

сторі України на покордонні ХХ–ХХІ століть. Полтава, 2013. С. 253–263. URL: <http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/2659/1/Formuvannya.pdf>. (дата звернення: 04.07.2019).

5. Романишина Л.М., Кравець Р.А. Лінгвокраїнознавчий підхід до викладання іноземної мови в аграрному ВНЗ. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Соціально-гуманітарні науки*. 2013. Вип. 2. С. 154–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/naukzv_2013_2_19 (дата звернення: 24.05.2019).

6. Судук І.І., Литвин Н.Б., Титова М.В. Шляхи формування лінгвокраїнознавчої компетенції на заняттях з української мови як іноземної. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія*. 2016. Т. 21, Вип. 2(14). С. 153–161.

УДК 81'367

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.10-1.4>

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВИЯВИ ДЕТЕРМІНАНТІВ ДОПУСТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

ASSUMPTIVE MINIMAL SEMANTIC-SYNTACTIC UNITS AS CORRELATES OF ASSUMPTION DETERMINANTS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Грозян Н.Ф.,

<https://orcid.org/0000-0002-0003-7845>
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант Інституту української мови
Національної академії наук України

Детермінанти допусту – один із різновидів обставинних детермінантів, які формують досить велику і специфічну групу детермінантів зі значенням зумовленості. Корелятами детермінантів допусту є допустові мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, які відображають семантико-синтаксичні відношення, сформовані з наслідкових і протиставних власне-семантичних відношень. Варто зауважити, що детермінанти допусту можуть або спростувати зміст недетермінантних частин, при цьому не відмінюючи істинності повідомлюваного, або встановлювати відношення толерантності між обома частинами висловлення.

Детермінанти допусту корелюють з адвербіальними допустовими синтаксемами, багатогранність смислових допустових відношень яких втілена в різних семантико-синтаксичних одиницях. Залежно від експлікованого значення допустові синтаксеми поділено на чотири групи, які охоплюють такі семантичні різновиди: 1) зворотна зумовленість у процесі порівняння компонентів суб'єкта або суб'єкта та об'єкта за їх загальними й індивідуальними рисами чи сферами функціонування; 2) значення неможливості, недостатності, відсутності чи обмеженості певних ознак і дій суб'єкта попри наявність реальних, можливих, сприятливих передумов; 3) позитивна характеристика суб'єкта на тлі недостатності передумов або наявності підґрунтя, що перешкоджає появі цієї характеристики; 4) експлікація результату дії суб'єкта, протилежного очікуваному.

У сучасній українській літературній мові допустові синтаксеми репрезентовано низкою морфолого-синтаксичних варіантів. Найпоширенішими із них є прийменниково-відмінкові сполуки, з-поміж яких варто виокремити такі різновиди: *незважаючи на + знахідний відмінок; всупереч + давальний відмінок; <...> наперекір + давальний відмінок; попри + знахідний відмінок; незалежно від + родовий відмінок; при + місцевий відмінок*.

На відміну від прийменниково-відмінкових конструкцій, в українській мові випадки вживання прислівників як допустових мінімальних одиниць є поодинокими. Зазвичай цю функцію виконує морфологізований прислівник *наперекір*. Він передає значення *всупереч бажанню кого-небудь: Наперекір робить лише дитина* (Антошка. – 05.05.2015).

Зрідка допустове значення можуть виражати дієприслівники: *Не знаючи мови, діти висловлюють власні почуття мімікою та плачем* (Жінка-онлайн. – 02.03.3004).

Описані різновиди обставинних синтаксем допусту є віддзеркаленням спектру життєвих потреб і відповідають різним комунікативним інтенціям.

Ключові слова: детермінант, детермінант допусту, речення, висловлення, мінімальна синтаксична одиниця.

Assumption determinants are one of the types of adverbial determinants which form quite a large and specific group of determinants with a causation meaning. Correlates of assumption determinants are assumptive minimal semantic-syntactic units which express semantic-syntactic relations, formed from consequential and opposite semantic relations themselves. It has to be noted that assumption determinants can either deny the contents of non-determinant parts, without cancelling the truth of a statement, or set up the relations of tolerance between both parts of a statement.

Assumption determinants correlate with adverbial assumptive syntaxemes, whose diversity of semantic assumptive relations is presented in various semantic-syntactic units. Depending on an explicated meaning, assumptive syntaxemes are classified into four groups which cover such semantic types: 1) inverse causation when comparing subject components

or a subject and an object according to their general and individual features or spheres of functioning; 2) the meaning of inability, insufficiency, absence or narrowness of certain features and actions of a subject despite the availability of real, possible, favorable pre-conditions; 3) positive characteristics of a subject on the background of the insufficiency of pre-conditions or the availability of the reasons which hinder the appearance of this characteristics; 4) explication of the action result of a subject, opposite to the expected one.

In the contemporary Ukrainian literary language assumptive syntaxemes are presented with a number of morphologic-syntactic variants. The most common among them are prepositional-case combinations; the following ones have to be singled out: *незважаючи на + знахідний відмінок; всупереч + давальний відмінок; <...> наперекір + давальний відмінок; попри + знахідний відмінок; незалежно від + родовий відмінок; при + місцевий відмінок.*

Unlike prepositional-case constructions, the use of adverbs as assumptive minimal units is rare in the Ukrainian language. Usually this function is performed by an adverb *наперекір*. It means *всупереч бажанню кого-небудь: Наперекір робить лише дитина* (Антошка. – 05.05.2015).

Sometimes assumptive meanings can be expressed by adverbs: *Не знаючи мови, діти висловлюють власні почуття мимікою та плачем* (Жінка-онлайн. – 02.03.3004).

The described types of adverbial assumption syntaxemes are the reflection of a spectrum of life needs, and they meet various communication intentions.

Key words: determinant, assumption determinant, sentence, statement, minimal syntactical unit.

Постановка проблеми. Системний підхід до опису синтаксису простого речення передбачає встановлення його моделі як мінімальної, але структурно й семантично достатньої одиниці. Визнання багатоаспектності речення актуалізує проблему його сегментації – поділу на члени речення (мінімальні синтаксичні одиниці, компоненти речення, синтаксеми тощо). Члени речення постають своєрідними конденсаторами, що дають змогу доповнити раніше виявлені властивості складників речення новими властивостями, побаченими й описаними під іншим кутом зору, в аспекті нових синтаксичних напрямів. Ідею розгляду другорядних членів речення не тільки з формально-граматичного боку, а й із семантичного підтримав І.Р. Вихованець [1]. Він розрізняє прислівні другорядні члени речення (компоненти словосполучення) та детермінанти. Детермінантні члени речення, на його думку, вирізняються своєю синтаксичною автономністю, яка зростає за умови їх граматичного відокремлення. Відокремлення як смислове та інтонаційне виділення другорядних у формально-синтаксичному плані членів речення надає їм більшої значеннєвої ваги, виразно членуючи просте ускладнене речення на дві частини, які передають основне і додаткове повідомлення. Проте і нині статус детермінантних членів неоднозначно потрактований у лінгвоукраїністиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми детермінантних членів речення присвячені наукові праці таких мовознавців, як І.Р. Вихованець [2], М.О. Вінтонів [3], М.В. Всеволодова [4], Г.О. Золотова [6], Н.Л. Іваницька [7], В.П. Малащенко [8], О.Б. Сиротиніна [11], І.І. Слинько [12], Н.Ю. Шведова [13] та ін.

Актуальність статті визначається необхідністю теоретико-прикладного осмислення загальних

і часткових питань, пов'язаних із подальшим розвитком нового вчення про другорядні члени речення з урахуванням сучасних лінгвістичних напрямів. Поглиблений аналіз детермінантів допусту з урахуванням нерозривної єдності їхньої форми, значення і функції дає змогу переглянути утрадиційнену класифікацію самотійних поширювачів речення – детермінантів – у системі членів речення. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних, нерідко протилежних, концепцій і підходів, що стосуються місця аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхньої типології, критеріїв розмежування, формальної, семантичної і комунікативної диференціації.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в комплексному аналізі детермінантів допусту крізь призму кореляції з адвербіальними синтаксемами допусту.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) з'ясувати основні підходи до статусу детермінантів допусту в загальній типології детермінантів;

2) уточнити підсистему обставинних детермінантів допусту, їхнє місце в системі членів речення;

3) окреслити специфіку кореляції детермінантів допусту та адвербіальних синтаксем допусту.

Виклад основного матеріалу. Детермінанти допусту – один із різновидів обставинних детермінантів, які формують досить велику і специфічну групу детермінантів зі значенням зумовленості. Семантика частин у конструкціях із детермінантами зумовленості ґрунтується на відношеннях зворотної зумовленості. Детермінантна частина висловлення містить підстави, недостатні для відміни здійснення дії, заявленої в недетермінантній частині: *Незважаючи на таку несприятливу назву,*

це була затишна місцина серед багон і трясовин, де ми ташувалися вже не раз – востаннє тоді, коли трусили гамазеї на торфових виробках біля Іванової Греблі (В. Шкляр).

Семантика допустовості передбачає зіткнення двох площин: апріорної й актуальної. Наприклад, у реченні *Незважаючи на пізню годину, я набрав номер свого приятеля бізнесмена і хлюпнув собі в келих цілком заслуженого коньяку* (І. Роздобудько) наявне апріорне твердження «*О пізній годині зазвичай не телефонують*», що заперечує актуальне твердження «*я набрав номер свого приятеля бізнесмена*», яке відображає реальну ситуацію. Актуальне твердження репрезентує заперечення, обмеження, спростування чи пересилення типової, звичної, загальноприйнятної умовно-наслідкової залежності, апріорне – умовно-наслідкову залежність. Спростування очікуваного відбувається внаслідок волі суб'єкта, збігу об'єктивних обставин або припущення мовця.

Корелятами детермінантів допусту є допустові мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, які відображають семантико-синтаксичні відношення, сформовані з наслідкових і протиставлених власне-семантичних відношень [9, с. 285; 5, с. 136]. Варто зауважити, що детермінанти допусту можуть або спростувувати зміст недетермінантних частин, при цьому не відмінюючи істинність повідомлюваного, або встановлювати відношення толерантності між обома частинами висловлення. Залежно від цього конструкції з детермінантами допусту можна поділити на дві групи:

1) детермінантна частина висловлення спростовує зміст його недетермінантної частини: *Але, незважаючи на труднощі, настрої у Чорноморській групі бадьорій, справи успішно посуваються вперед* (В. Шкляр) – важко бути бадьорим у складній ситуації; *Незважаючи на вечірні сутінки, Марко впізнав свою супутницю під час зливи* (М. Трублаїні) – зазвичай людина не може добре бачити в темряві; *Незважаючи на хуртовину собаки йшли швидко, їх тягнув за собою Волохан* (М. Трублаїні) – не можна йти швидко, коли є сильний зустрічний вітер;

2) зміст детермінантної частини допускає можливість співіснування з тим, про що повідомляє недетермінантна частина: *Від задніх рядів, опираючись на костур, наперед пошуктильгала зігнута в три погібелі бабуся, та, незважаючи на старечі літа, була ще бідова* (В. Шкляр) – можна бути не дуже молодим, але водночас енергійним, бадьорим, «бідовим»; *Незважаючи на брак коштів українські школярі взяли призи низки*

міжнародних олімпіад (Телеграф. – 12.04.2004) – не обов'язково бути багатим, щоб узяти участь у міжнародній олімпіаді; *Незважаючи на свою молодість, він уславився серед людей острова, бо кожного полювання мав найбільше здобичі* (М. Трублаїні) – зазвичай молоді люди ще не мають достатньо досвіду й умінь у певній сфері, проте можна бути вже відомим завдяки своїм вмінням навіть у юні роки.

О.Г.Межов слушно зазначає, що допустове значення «має своїм підґрунтям усі різновиди релятивної часової перспективи – одночасність і різночасність (часову попередність і наступність). Крім того, диференційними ознаками допустового значення виступають реальна модальність і характер явища, що суперечить повідомлюваному наслідку» [9, с. 286]. Спираючись на дослідження І.Р. Вихованця, зауважимо, що допустові синтаксеми в сучасній українській мові мають градацію значення допустовості: від нейтрального її вияву до виразного змістового акцентування, підкреслення [1, с. 152]. Цей погляд корелює з виокремленими двома групами допустових синтаксем.

Варто зауважити, що допустові семантико-синтаксичні відношення найточніше реалізовані в складнопідрядних реченнях. Проте нерідко вони можуть бути трансформовані в прості ускладнені речення. Детермінанти допусту корелюють з адвербіальними допустовими синтаксемами, багатогранність смислових допустових відношень яких втілена в різних семантико-синтаксичних одиницях. Залежно від експлікованого значення допустові синтаксеми можна поділити на чотири групи, які охоплюють такі семантичні різновиди:

1) зворотна зумовленість у процесі порівняння компонентів суб'єкта або суб'єкта та об'єкта за їх загальними й індивідуальними рисами чи сферами функціонування: *Незважаючи на зовнішню схожість та спільну ознаку таємності, парамітарні операції відрізняються від суто військових, які переважно проводяться безпосередньо силами спеціальних операцій (ССО)* (МТОТ. – 29.09.2017); *Незважаючи на суттєву подібність османських акче та генуезьких аспрів на перший погляд, монети мали принципову відмінність. Акче містили виключно арабські легенди, тоді як написи на одній зі сторін аспра виконувались латиницею* (Монети України. URL: <https://dema.com.ua/Coins/Asper> (дата звернення 19.03.2019));

2) значення неможливості, недостатності, відсутності чи обмеженості певних ознак і дій

суб'єкта попри наявність реальних, можливих, сприятливих передумов: **Незважаючи на гарну погоду**, місяцями все одно ще буде холодно – всього до +12 (Сьогодні. – 05.10.2018); **Незважаючи на сонячну погоду**, майже всі лавки у сквері були порожні (А. Костецький);

3) позитивна характеристика суб'єкта на тлі недостатності передумов або наявності підґрунтя, що перешкоджає появі цієї характеристики: **Попри** свою виняткову **красу** і вишукані **манери**, любить ніжитися поруч із людиною, вступає у розмову на рівних, але від поклоніння і обожнювання не відмовляється (Наомі. URL: <https://catfair.org/cat/naomi> (дата звернення 19.03.2019)); **Не знаючи** мови, діти висловлюють власні почуття мімікою та плачем (Жінка-онлайн. – 02.03.3004); **Не бравши** ніколи раніше лопати до рук, я давав двісті процентів норми (Ю. Смолич);

4) експлікація результату дії суб'єкта, протилежного очікуваному: **Незважаючи на помітку схожість** зі зловмисником, працівник ТБ не показав своєї тривоги (Сьогодні. – 12.02.2016); **Всупереч** петербурзьким **указам** він прийняв на Січі турецьких посланців, вислухав їхню пропозицію про перехід Війська Запорозького на бік Туреччини і не став чинити жодних перешкод для їхнього від'їзду (Експедиція ХХІ. 2010. № 8 (98)).

У сучасній українській літературній мові допустові синтаксеми репрезентовано низкою морфолого-синтаксичних варіантів. Найпоширенішими із них є прийменниково-відмінкові сполуки, з-поміж яких варто виокремити такі різновиди:

1) **незважаючи на** + знахідний відмінок: **Незважаючи на** гулкий **рокіт** мотора, почув сильний удар у крило і, глянувши туди, побачив кілька маленьких дірочок (М. Трублаїні);

2) **всупереч** + давальний відмінок: <...> **всупереч ревнощам, побоюванням** за корону і скіпетр, бачить в Ярисі своє творче продовження (Л. Копань);

3) **наперекір** + давальний відмінок: **Усе** було по-нашому: <...> **наперекір** їхнім **наказам** ми не припиняли боротьбу з червоними, а Гамалій тим часом оголошував нам подяки; вони хотіли провести цей з'їзд у Києві, а ми сказали: ні, хай буде в Звенигородці; вони наполягали їхати туди поїздом, ось же поруч станція Хирівка, сідай і їдь, а ми сказали: ні, поїдемо кіньми (В. Шкляр);

4) **попри** + знахідний відмінок: **У вагоні, попри** всю велику кількість пасажирів, навдивовижу тихо (Іван Багрянний);

5) **незалежно від** + родовий відмінок: **Незалежно від** погодних умов та морозу, комунальники міста продовжують дивувати містян своїми технологіями (Суми. – 03.12.2018);

6) **при** + місцевий відмінок: <...> **при** 50-ступневому **морозі** напівголих, напівбосих людей, чесних трударів – полтавських, та катеринославських, та херсонських «куркулів», «державних злодіїв», суджених «за колоски», та й всяких «ворогів» – вчених, вчителів, селян і робітників, бородатих дідів і таких же бородатих юнаків, що й не розбереш, скільки людині віку... (Іван Багрянний).

На відміну від прийменниково-відмінкових конструкцій, в українській мові випадки вживання прислівників як допустових мінімальних одиниць є поодинокими. Зазвичай цю функцію виконує морфологізований прислівник **наперекір**. Він передає значення **всупереч бажанню кого-небудь**: **Наперекір** робить лише дитина (Антошка. – 05.05.2015).

Зрідка допустове значення можуть виражати дієприслівники: **Не знаючи** мови, діти висловлюють власні почуття мімікою та плачем (Жінка-онлайн. – 02.03.3004); **Не бравши** ніколи раніше лопати до рук, я давав двісті процентів норми (Ю. Смолич).

Загалом допустові синтаксеми являють собою неоднорідний масив. Усі аналізовані одиниці виражають значення допусту, проте з різними додатковими відтінками. Відповідно до цього допустові синтаксеми можна об'єднати в чотири семантичні групи. Досить репрезентабельним є вираження синтаксем допусту прийменниково-відмінковими формами, менш типовою є експлікація за допомогою прислівників і дієприслівників. Описані різновиди обставинних синтаксем допусту є віддзеркаленням спектра життєвих потреб і відповідають різним комунікативним інтенціям.

Висновки. Корелятами детермінантів зумовленості є чотири різновиди синтаксем: адвербіальні причинові синтаксеми, адвербіальні цільові синтаксеми, адвербіальні допустові синтаксеми й адвербіальні умовні синтаксеми. Усі вони ніби конденсують семантико-синтаксичні відношення між підрядною та головною частинами вихідних речень і містять імпліцитне значення предиката. Перспективними постають типологізація засобів вираження детермінантних членів речення в структурі висловлення, дослідження другорядних членів речення в різносистемних мовах у зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Вінтонів М.О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
4. Всеволодова М.В. Синтаксеми и строевые категории предложения в рамках функционально-коммуникативного синтаксиса (к вопросу о предикативности, предикации и членах предложения). Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. 2000. № 1. С. 75–87.
5. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць : монографія. Київ : Наук. думка, 1991. 192 с.
6. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова Н.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва : Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова, Моск. гос. ун-т им. М.М. Ломоносова, 1998. 528 с.
7. Іваницька Н.Б. До проблеми валентності в граматиці. *Філологічні студії* : збірник наук. ст. Вінниця : ВДУ, 2004. Вип. 2. С. 49–51.
8. Малащенко В.П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском литературном языке. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1972. 172 с.
9. Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
10. Русская грамматика : [в 2 т.] Т. 2. Синтаксис / редкол. : Н.Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва : Наука, 1980. 709 с.
11. Сиротина О.Б. Лекции по синтаксису русского языка. Москва : Высшая школа, 1980. 141 с.
12. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
13. Шведова Н.Ю. К спорам о детерминантах : обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки*. 1973. № 5. С. 66–77.

УДК 81'282:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.10-1.5>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ІНТЕР'ЄКТИВІВ-ДІАЛЕКТИЗМІВ У ГОВІРЦІ СЕЛА СЕРЕДНІЙ МАЙДАН ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

FUNCTIONAL AND SEMANTIC STRUCTURE OF INTERJECTION DIALECTAL WORDS IN SEREDNIY MAIDAN PATOIS

Ковальчук М.П.,

orcid.org/0000-0003-0483-8946

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології

*Коломийського навчально-наукового інституту**ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

У статті здійснено опис функціональних та семантичних особливостей діалектної інтер'єктивної лексики у говірці села Середній Майдан Івано-Франківської області; на рівні говіркового вживання вигуків виявлено впливи покутсько-буковинського, гуцульського та наддністрянського діалектів; встановлено кількісне співвідношення інтер'єктивів-діалектизмів, що вживаються в зазначених діалектах української мови. Це зумовлено тим, що лінгво-географічне розташування говірки села Середній Майдан на рубіжжі покутсько-буковинського, гуцульського й наддністрянського діалектів підтверджується наявністю багатьох ознак на різних мовних рівнях, у тому числі й функціонуванні в говірковому мовленні вигуків, характерних для зазначених говорів. Однак виявлено деякі інтер'єктиви, які фіксують відмінності значення порівняно з відповідними одиницями в суміжних діалектах. На основі аналізу встановлено, що в говірці села Середній Майдан найбільшою мірою використовується інтер'єктивна лексика зі спонукальною семантикою. З цієї семантичної підгрупи найбільший ряд становлять вигуки, які у відповідному значенні зафіксовано в покутсько-буковинському діалекті. Дещо в меншій кількості виявлено інтер'єктивів, що вживаються з відповідною семантикою в гуцульському діалекті, а периферію цього семантичного різновиду становлять наддністрянські імперативні інтер'єктиви. Найменш поширену семантичну групу в говірці становлять інтер'єктиви з емоційним значенням. Зокрема, виявлено три діалектні інтер'єктиви з емоційною семантикою, кожен з яких притаманний для певного одного говору, а також чотири інтер'єктиви-діалектизми, поширені одночасно в двох діалектах – покутсько-буковинському та гуцульському.

Ключові слова: діалектизм, вигук, говірка, Середній Майдан, покутсько-буковинський діалект, гуцульський діалект, наддністрянський діалект, семантична група.